

А. В. Боярська-Хоменко

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено аналіз загального стану системи освіти дорослих в країнах Центральної та Східної Європи в першій половині ХХ століття. На основі аналізу нормативних документів та наукових джерел визначено провідні аспекти розвитку освіти дорослих, окреслено чинники, які мали вплив на розвиток освіти дорослих на зазначеному етапі, визначено суб'єкти освіти дорослих у першій половині ХХ століття. Установлено, що на зазначеному етапі активна громадянська позиція жителів Центральної та Східної Європи, а також суспільні політичні й соціальні рухи сприяли створенню товариств та асоціацій освіти дорослих. Установлено, що закладами для організації освіти дорослих в першій половині ХХ століття були бібліотеки, клуби, читальні, заклади початкової освіти, технічні коледжі та університети. Університети сприяли популяризації освіти дорослих, проводили публічні лекції та розробляли освітні програми для різних категорій дорослого населення. Доведено, що влада більшості країн Центральної та Східної Європи здійснювала фінансову підтримку освіти дорослих, сприяла формуванню нормативно-правової бази у зазначеній галузі. Проаналізовано негативний вплив Першої та Другої світових війн на розвиток освіти дорослих та визначено особливості освітньої діяльності у воєнні та міжвоєнні роки.

Ключові слова: *освіта дорослих, неперервна освіта, формальна освіта дорослих, країни Центральної та Східної Європи.*

Boiarska-Khomenko A. V. Adult education in Central and Eastern Europe in the first half of the XXth century. *The article analyzes the general state of the adult education system in the countries of Central and Eastern Europe in the first half of the XXth century. Based on the analysis of normative documents and scientific sources, the leading aspects of the development of adult education were identified, factors that influenced the development of adult education at this stage were outlined. Subjects of adult education in the first half of the twentieth century were identified. At this stage, the active citizenship of the inhabitants of Central and Eastern Europe, as well as social and political movements promoted the creation of adult education associations and associations. Libraries, clubs, reading rooms, primary education institutions, technical colleges and universities were subjects of adult education in the first half of the XXth century. Universities*

promoted the education of adults, conducted public lectures and developed educational programs for various categories of adult population. At the investigated stage, the institutional consolidation of free, non-partisan and non-public education was active. Adult education was accessible to all segments of the population regardless of their age, social background and gender. It has been proved that the power of most Central and Eastern European countries provided financial and support for adult education, contributed to the formation of a regulatory framework in this area. In particular, the authorities provided education licenses to adult education institutions. Teacher training for the adult education system was introduced at the beginning of the XXth century. Special courses at branches of British higher education institutions were created. The negative impact of the First and Second World Wars on the development of adult education was analyzed. The peculiarities of educational activity in the military and interwar years were determined. In the interwar period, an independent network of adult learning establishments in Germany was created. These educational institutions had clear educational and professional tasks. Educational activities in the countries of Central and Eastern Europe were fully controlled by the authorities and the military. National adult education has been completely abolished. Educational work with adults served to stabilize the national-socialist politic.

Keywords: *adult education, continuous education, formal adult education, countries of central and eastern Europe.*

Вступ. Суттєві структурні зміни в сучасній економіці та суспільстві впливають на розвиток навчання дорослих. Зокрема, попит на безперервне навчання, який активізувався з 1970-х років, пояснюється в сучасній освітній політиці перш за все тим, що розвиток суспільства безпосередньо залежать від компетентності людей у розв'язуванні культурних, економічних і політичних проблем. Освіта дорослих набуває широкої популярності та поширення в різних країнах світу, все більше навчальних закладів звертають увагу на освітні потреби дорослих людей. Разом із тим навчання дорослих стає об'єктом дослідження як самоорганізований процес навчання, як складова теорій освіти та соціалізації. У педагогічних дискурсах аналізується взаємозв'язок навчання, професійної підготовки і освіти дорослих. Соціальна і культурна інтеграція населення завжди була ключовою проблемою для освіти дорослих.

Теорія формування освіти дорослих не може обійтися без історичного виміру. Саме аналіз освіти дорослих в історичній ретроспективі якнайкраще доводить, що її завжди слід розглядати в контексті та взаємодії з політикою, культурою, економікою і повсякденним життям. Завдяки такому комплексному науково-педагогічному аналізу ми можемо зробити суттєвий внесок у розвиток сучасного суспільства, сучасної теорії та практики освіти дорослих, а також у соціальну модернізацію в цілому. У той же час очевидним є те, що розвиток освіти дорослих відбувається не тільки через вплив педагогіки, а й за ініціативи теології, філософії, політології, соціології та культурної антропології.

Варто зауважити, що освіта дорослих є предметом вивчення низки науково-педагогічних праць. Зокрема, Н. Махня (Makhynia, 2019) та О. Сергєєва (Serhieieva, 2014) визначили тенденції розвитку освіти дорослих у країнах Європи у другій половині XX століття та тенденції розвитку освіти дорослих в освітній політиці Європейського Союзу. І. Фельцан (Feltsan, 2017) узагальнила та систематизувала історичну хронологію розвитку теоретичного та термінологічного апарату у галузі освіти дорослих в Європі. Разом з тим у педагогічній літературі недостатньо вивченим залишається загальний стан освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи у першій половині XX століття.

Мета та завдання. *Мета статті* – проаналізувати загальний стан освіти дорослих в країнах Центральної та Східної Європи в першій половині XX століття.

Завдання дослідження полягають в аналізі нормативних документів та наукових джерел для визначення провідних аспектів розвитку освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи у першій половині XX століття, визначенні чинників, які мали вплив на розвиток освіти дорослих на зазначеному етапі, аналізі суб'єктів освіти дорослих у першій половині XX століття.

Методи дослідження. У дослідженні використано загальнонаукові методи: індукція та дедукція, аналіз і синтез, аналогія, узагальнення, систематизація та класифікація – для виявлення сутнісних характеристик розвитку освіти дорослих, провідних аспектів теорії та практики навчання дорослих людей. Також використано компаративний метод – для розгляду спільного і відмінного в організації навчання дорослих у країнах Центральної та Східної Європи.

Результати. Початок XX століття в Центральній та Східній Європі характеризувався плюралізмом і частковою фрагментацією економіки. Буржуазна народна освіта, у відповідь на соціальні і національні питання кінця XIX століття, сприяла популяризації ідеї поширення соціального, духовного і морального виховання для всіх громадян. У суспільстві актуальною стала думка про соціальну та культурну інтеграцію, а серед робітників популяризувалась ідея про необхідність збалансованої початкової, професійної та політичної освіти (Tippelt, 2000). Разом з тим спостерігався активний суспільний рух, покликаний розвивати освіту дорослих. Як наслідок різноманітні молодіжні, жіночі, ремісничі та робітничі об'єднання й асоціації, профспілки та політичні угруповання змогли поєднати у своїй діяльності загальнокультурні науково-орієнтовані освітні пропозиції з завданнями, котрі були адаптовані до конкретних потреб тогочасного суспільства (підготовка педагогів, посадових осіб, місіонерів тощо) (Krabbe, 1974).

Відповідно до такої загальної суспільної тенденції об'єднання та глобалізації, освіта дорослих також характеризувалась створенням товариств й асоціацій. Наприклад, у Німеччині на початку XX століття існувало Товариство поширення народної освіти (1871 р.), яке у 1913 році налічувало у своєму складі близько 8000 освітніх асоціацій. На той час воно являло собою найбільшу європейську асоціацію народної освіти (Filla, 2009). Також у Німеччині було відкрито Комітет соціалістичної освіти (1906 р.), який пізніше об'єднався з більш дрібними асоціаціями освіти у Товариство

вільних національних освітніх асоціацій (1910 р.). У свою чергу це Товариство згодом було реорганізовано в Комітет німецьких національних освітніх об'єднань (1916 р.) (Seitter, 2007).

Варто зазначити, що на початку XX століття закладів освіти дорослих у країнах Центральної та Східної Європи було досить мало. Навчання дорослих, а також їхнє просвітництво у політичній сфері здійснювалось у приміщеннях публічних бібліотек, на творчих вечорах, у соціальних клубах тощо (Dräger, 1984). Але, поряд із такими громадськими об'єднаннями, навчання дорослих здійснювали і деякі заклади освіти. У перші роки XX століття заклади освіти для дорослих зазнали кількісних та якісних змін, відбулось масове розширення інфраструктури освітніх установ. У цей час загальнокультурний компонент народної освіти зазнав посилення як у багатогранній приватній асоціації, так і в спеціалізованих установах, що підтримувалися державними фондами (Wolf, 2011).

Зокрема, великого значення для розвитку освіти дорослих мали університети та технічні коледжі, тому що майже всі вони пропонували популяризувати курси вищої освіти серед дорослого населення країн Центральної та Східної Європи. Варто зазначити, що університети, окрім навчання чоловіків, допускали до навчання й жінок, багато з яких вивчали культуру та філософію (Tietgens, 1999). Наприклад, у Польщі проводити навчання дорослих офіційно було дозволено деяким закладам освіти, зокрема Народному університету імені Адама Міцкевича (*Uniwersytet Ludowy im. Adama Mickiewicza*) та так званому «Летючому університету» (*Uniwersytet Latający*), котрий об'єднав три різних навчальних заклади. Незважаючи на популяризацію освіти дорослих, у окремих регіонах навчання дорослих продовжувало відбуватись таємно на спеціальних зібраннях, де переважало політичне просвітництво та патріотичне виховання.

Зазначимо, що на початку XX століття в країнах Центральної та Східної Європи почали активно впроваджувати підготовку викладачів для системи освіти дорослих, створювались спеціальні курси при філіях

британських закладів вищої освіти, які поєднували інтенсивні та екстенсивні методи (Götze, 1932).

У першій половині XX століття простежувалась виражена інституційна консолідація вільної, позапартійної і недержавної народної освіти, яка характеризувалася загальною доступністю для всіх верств населення незалежно від їх віку, соціального походження та статі. Разом з тим освіта дорослих орієнтувалась на престижний буржуазно-академічний та науковий напрям, що дозволило незаможним і знедоленим верствам населення брати участь у науці та мистецтві (Boiarska-Khomenko, 2018).

Установлено, що у перші десятиліття XX століття влада більшості країн Центральної та Східної Європи під тиском громадськості почала здійснювати активну підтримку системи формальної освіти дорослих. Зокрема, влада надавала офіційні ліцензії навчальним закладам, що дозволяли здійснювати освіту усіх верств та категорій населення, незалежно від віку, соціального становища та матеріальних статків. Як наслідок, ідея освіти та самоосвіти як форма здобуття знань була поширена серед робітничого класу суспільства.

Уряди країн виділяли кошти на освіту дорослих, що сприяло відкриттю народних гімназій, народних комітетів та нових популярних університетських курсів. Варто зазначити, що саме на університети була покладена відповідальність за складання та упорядкування загальнонаукової програми народної освіти дорослих. У віддалених регіонах відповідальність за розвиток освіти для дорослих було покладено на регіональні товариства та установи (Langewiesche, 1982).

Так, влада Болгарії проводила цілеспрямовану політику підвищення рівня грамотності населення. Зокрема, держава почала відкривати школи для дорослих, запрошувати іноземних фахівців до викладання. Міністерство національної освіти Болгарії надавало стипендії на навчання у європейських університетах тим, хто хотів оволодіти професією педагога для дорослих. Професія вчителя була на той час високооплачуваною і престижною. Завдяки

таким зусиллям уряду, в 1911 році 37% рекрутів у армії були грамотними. Це був найвищий рівень грамотності рекрутів на Балканах того часу.

Натомість влада Австрії довгий час не підтримувала ідею освіти для дорослих. В Австрії активна громадськість пропагувала доступну освіту, орієнтовану на життя з метою забезпечення доступу дорослих до знань. Ремісничі та робітничі школи поступово перетворилися на центри освіти дорослого населення, знання розглядалися як можливість розширення світогляду. На момент свого заснування центри освіти для дорослих мали на меті навчання осіб, які були відраховані з загальноосвітніх навчальних закладів, а також дорослих, які раніше не навчалися (Filla, 2001). Центри освіти для дорослих пропагували реалізацію ідеї «освіта для всіх». Але гасло «освіта для всіх» викликало критику тогочасної влади Австрії, яка не підтримувала ідею освіти незалежно від статі та соціального походження.

Як наслідок, центри освіти дорослих піддались серйозній критиці з боку влади (Vater & Zwielehner, 2018). Установлено, що університети також піддавались критиці австрійської влади через освітні програми призначені для освіти жінок, ремісників, робітників та євреїв. Разом з тим, створення робітничих шкіл для дорослих в Австрії позитивно позначилось на популяризації освіти дорослих та пропаганді політики відкритого доступу до освіти і прогресивних методів навчання (Filla, 1988; Filla, 1991). Центри освіти для дорослих в Австрії були створені завдяки ініціативі громадськості та досить суттєво відрізнялись метою і завданнями від системи державної освіти (Boiarska-Khomenko, 2019).

Варто зазначити, що Перша Світова війна призупинила процес розвитку системи освіти дорослих. У післявоєнні роки в освіті дорослих багато уваги було приділено формуванню у дорослих людей відчуття безпосередньої участі у новітній соціальній системі та переконання у необхідності затвердження нових політичних альянсів.

Міжвоєнний період також характеризується деякими позитивними тенденціями розвитку освіти дорослих і активним масовим поширенням

початкової освіти серед дорослих, що супроводжувалося процесом розвитку навчальних установ, які відкривали загальноосвітні курси для дорослих, селянські школи, школи для робітників тощо. Варто зазначити, що у цей період освіта дорослих не зводиться лише до процесу навчання, а й охоплювала проблеми виховання, зокрема патріотичного та релігійного. Так, у Болгарії освіта дорослих передбачала політичні бесіди, шкільні години патріотичного виховання, а також обов'язкові бесіди на релігійну тему та спільні молитви.

Окремої уваги потребує розвиток освіти дорослих у Німеччині у зазначений період. Саме у цей час освіта дорослих носила ідеологічний характер та характеризувалась конфліктом між двома напрямками: робітничим (практичним) та інтелектуальним (теоретичним) (Filla, 2009). У той же час катастрофа Першої світової війни та заснування Веймарської республіки зумовили необхідність нової інтелектуальної орієнтації та політичної освіти, яка б пропагувала демократичні свободи та принципи. Вперше необхідність освіти дорослих як суспільне завдання була визнана в Конституції німецького рейху 1919 року (*Die Verfassung des Deutschen Reichs*): «Рейх, земля і муніципалітети повинні розвивати систему освіти, включаючи центри освіти для дорослих» (Hinzen, 1999). Також у цьому документі було зазначено, що освіта дорослих повинна фінансуватися державними та місцевими органами влади (*Die Verfassung des Deutschen Reichs*, 1919). Як наслідок, починаючи з 1919 року, у Німеччині освіта дорослих розглядається як самоорганізована, життєствердна та «ідеологічно вільна» освіта.

Як свідчить проведене дослідження, міжвоєнний період характеризувався створенням у Німеччині організованої незалежної освітньої мережі у галузі навчання дорослих із чіткими професійними тенденціями, які відображались і в наукових пошуках. Так, у 1922 році В. Флітнером було прочитано лекцію «Проблеми освіти дорослих» для студентів Йенського університету. У 1923 році була заснована фундація «*Hohenrodter Bund*» як

дискусійна група мислителів та практиків у галузі освіти. Учасники фундації виступали за реформування освіти дорослих та переорієнтацію її на новий прогресивний напрям. Зокрема, член фундації Х. Хіррігель у 1923 році опублікував статтю щодо стану народної освіти, у якій відверто розкритикував відсутність прихильності «інтелектуалів» до народної освіти в Німеччині.

Особливих зусиль фундація «*Hohenrodter Bund*» доклала до розвитку питань освіти дорослих та підвищення кваліфікації робітників. Так, у 1925 році було розроблено план створення школи для підготовки та перепідготовки працівників освіти «Німецька школа суспільних досліджень та освіти дорослих» (*Die Deutsche Schule für Volksforschung und Erwachsenenbildung*). У 1927 році ця школа розпочала свою роботу у формі тимчасових освітніх курсів. Тривалість курсів складала 3-4 тижні та передбачала кілька сесій на рік. Метою курсів була підготовка викладацького складу для організації освіти дорослих. Але з 1929 року ця ініціатива була припинена через її невідповідність до ідеології тогочасного уряду. У 1932 році фундація «*Hohenrodter Bund*» припинила свою діяльність (Olbrich, 2001; Tippelt, 2000).

Зазначимо, що у 1927 році була створена загальнонаціональна організація – Рейхська асоціація німецьких центрів освіти для дорослих, яка на той час не мала аналогів у країнах Центральної та Східної Європи (Filla, 2009).

Друга Світова війна знову негативно відобразилась на існуючій системі освіти дорослих. Так, була призупинена робота багатьох освітніх установ, організацій та закладів. Наприклад, у Польщі робота Товариства робітничого університету була призупинена, під час окупації було реорганізовано діяльність таких навчальних закладів, як Вільний університет Польщі (*Wolnej Wszechnicy Polskiej*), Інститут освіти дорослих (*Instytutu Oświaty Dorosłych*), Народний інституту освіти, культури та самоосвіти (*Instytutu Oświaty i Kultury oraz działalność samokształceniową*) (Wereszczyński, 2006).

У воєнні часи відбувся колосальний «розрив наступності» в освіті дорослих. Країни Центральної та Східної Європи були розділені між двома кардинально різними ідеологічними силами. Як наслідок, «психологічний супротив» суспільства був зломлений під натиском ідеологічної атаки. Так, освіта дорослих набула політичного та ідеологічного характеру, на відміну від індивідуалістичного, гуманістичного та соціального характеру довоєнного періоду. Освітня робота з дорослими слугувала для стабілізації націонал-соціалістичного правління, а інтеграція була наслідком примусу. (Tenorth, 1998).

Варто зазначити, що у часи Другої Світової війни влада Третього Рейху повністю контролювала освітню та навчальну діяльність у країнах Центральної та Східної Європи. У районах, що входили до складу рейху, національна освіта дорослих була повністю скасована, всі навчальні заклади були виключно німецькими. Освіту дорослих було фактично ліквідовано, початковим і професійно-технічним училищам було дозволено проводити освітню діяльність, але їх програма була значною мірою обмежена. Ситуація в областях, зайнятих СРСР, була схожою: початкові та професійно-технічні школи не були закриті, але їх навчальні плани були спрямовані на розвиток військової промисловості та підвищення обороноздатності (Błędowski & Nowakowska, 2010).

За цих умов жителі Центральної та Східної Європи почали таємно організовувати систему освіти, яка охоплювала всі рівні викладання. Заняття часто проходили у приватних квартирах або добре прихованих приміщеннях. Крім того, були враховані рішення німецької та радянської влади, що дозволило забезпечити функціонування професійно-технічних навчальних закладів. Курси для дорослих проводилися в приміщеннях та майстернях цих шкіл. Під час війни популярними серед молоді та дорослих були таємно організовані університетами заняття. Так, Варшавський університет, Львівський політехнічний університет, Ягеллонський університет та Університет науки і техніки (AGH) таємно проводили лекції й семінари з

літератури, філософії, політики та історії для дорослих європейців (Draus & Terlecki, 2006).

Обговорення. На нашу думку, у своїх наукових дослідженнях Н. Махня (Makhynia, 2019) та О. Сергєєва (Serhieieva, 2014) недостатньо уваги приділили питанням розвитку освіти дорослих у першій половині ХХ століття, зосередивши увагу на другій половині ХХ століття. Дослідниці розглядають період першої половини ХХ століття як період, що сприяв розвитку освіти дорослих і став поштовхом до її становлення. Ми дещо розширили цю думку і впевнені в тому, що на початку ХХ століття освіта дорослих вже отримала потужного розвитку, що відобразився у заснуванні товариств та асоціацій освіти дорослих, відкритті закладів освіти для дорослих та правовому урегулюванню питань освіти дорослих в окремих країнах, зокрема в Німеччині. Також у даній статті, на основі дослідження І. Фельцан (Feltsan, 2017), яка розкрила питання становлення теорії освіти дорослих у Європі, було здійснено аналіз практичних аспектів організації освіти дорослих із урахуванням впливу теоретичних положень.

Висновки. Отже, перша половина ХХ століття характеризувалась активним суспільним рухом, покликаним розвивати освіту дорослих, створенням товариств та асоціацій освіти дорослих. Центрами навчання дорослих ставали бібліотеки, клуби, читальні, заклади початкової освіти, технічні коледжі та університети, що вплинуло на масове розширення інфраструктури освітніх установ. Разом з тим на досліджуваному етапі відбувалась інституційна консолідація вільної, позапартійної і недержавної народної освіти, яка характеризувалася загальною доступністю для всіх верств населення незалежно від їх віку, соціального походження та статі. Влада більшості країн Центральної та Східної Європи під тиском громадськості здійснювала активну підтримку освіти дорослих. Разом з тим період Першої та Другої світових війн мав негативний вплив на розвиток досліджуваного питання. Зокрема, освітня та навчальна діяльність у країнах Центральної та Східної Європи була повністю підконтрольна владі та

військовим, національна освіта дорослих була повністю скасована, а освітня робота з дорослими слугувала для стабілізації націонал-соціалістичного правління.

ЛІТЕРАТУРА:

- Błędowski P., Nowakowska M. Podstawy kształcenia ustawicznego. Łódź: Grey Studio Paweł Myszkowski, 2010. 143 s.
- Die Verfassung des Deutschen Reichs. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.jurion.de/gesetze/wrv/> (Дата звернення 14.04.2019)
- Dräger H. Historiographie und Geschichte der Erwachsenenbildung. *Erwachsenenbildung. Enzyklopädie Erziehungswissenschaft*. Stuttgart, 1984. Bd. 11. S. 76-92
- Draus J., Terlecki R. Historia wychowania. Wiek XIX i XX. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2006. T 2. s.65–105
- Feidel-Mertz H. Erwachsenenbildung im Nationalsozialismus. *Handbuch Erwachsenenbildung. Weiterbildung*. Opladen, 1999. S. 42–53.
- Filla W. Erwachsenenbildung in Europa. Skriptum Deutschland. Wien, 2009. 70 s.
- Filla W. Die Volkshochschule Volksheim im März 1938. *Die Österreichische Volkshochschule. Magazin für Erwachsenenbildung*. Wiena, 1988, H. 147, Jg. 39. S. 4–13.
- Filla W. Volkshochschularbeit in Österreich – Zweite Republik. Eine Spurensuche. Graz: Leykam, 1991. 134 s.
- Filla W. Wissenschaft für Alle – ein Widerspruch?. Innsbruck: Studienverlag? 2001. 152 s.
- Götze W. Die Begründung der Volksbildung in der Aufklärungsbewegung. Berlin-Leipzig, 1932. 44 s.
- Hinzen H. Die Gründung von Volkshochschulen in Deutschland 1919 im Spiegel ihrer Festschriften zum 75-jährigen Bestehen. *Erwachsenenbildung in der Zwischenkriegszeit*. Innsbruck-Wien, 1999. S. 32.
- Krabbe W.R. Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform. Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsepoche. Göttingen, 1974. 224 s.
- Langewiesche D. Die Gewerkschaften und die kulturellen Bemühungen der Arbeiterbewegung in Deutschland und Österreich (1890er bis 1920er Jahre). *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. Berlin, 1982. H. 1. S. 1–17.
- Olbrich J. Geschichte der Erwachsenenbildung in Deutschland. Bonn, 2001. 123 p.
- Seitter W. Geschichte der Erwachsenenbildung. Eine Einführung. Bielefeld, 2007. 200 s.
- Tenorth H.-E. Geschichte der Erziehung Einführung in die Grundzüge ihrer neuzeitlichen Entwicklung. Weinheim-München, 1988. 128 s.
- Tietgens H. Geschichte der Erwachsenenbildung. *Handbuch Erwachsenenbildung. Weiterbildung*. Opladen, 1999. S 25–41
- Tippelt R. Bildungsprozesse und Lernen im Erwachsenenalter. Soziale Integration und Partizipation durch lebenslanges Lernen. *Bildungsprozesse und Erziehungsverhältnisse im 20. Jahrhundert*. Weinheim : Beltz 2000, (Zeitschrift für Pädagogik, Beiheft; 42). S. 69–90.
- Vater S., Zwiehler P. Bildung für alle? Wer an Volkshochschulkursen teilnimmt und wer nicht. *Magazin erwachsenenbildung.at. Das Fachmedium für Forschung, Praxis und Diskurs*. Wien, 2018. Ausgabe34. S. 28–49
- Wereszczyński K. Kształcenie obywatelskie w polskich szkołach dla dorosłych w latach 1945–2001. *E-mentor*, 4 (16) / 2006. S. 32–42
- Wolf G. Zur Konstruktion des Erwachsenen. Grundlagen einer erwachsenenpädagogischen Lerntheorie. Wiesbaden, 2011. 54 s.

- Боярська-Хоменко А.В. Інституалізація освіти дорослих в Німеччині історичний аспект. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2018. Вип. 1 (14). с. 103–112
- Боярська-Хоменко А.В. Розвиток питань освіти дорослих в педагогічній думці Австрії. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 86. с. 18-21
- Махиня Н.В. Тенденції розвитку освіти дорослих у країнах Європейського Союзу. Автореф. дис. ... доктора пед. наук. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Черкаси, 2019. – 42 с.
- Сергєєва О.С. Пріоритетні тенденції розвитку освіти дорослих в освітній політиці Європейського Союзу. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2014. – 24 с.
- Фельцан І. М. Історія становлення теорії освіти дорослих у Європі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Випуск 1 (40). с. 299–301

REFERENCES:

- Błędowski, P. & Nowakowska, M. (2010). *Podstawy kształcenia ustawicznego* [The basics of lifelong learning]. Łódź: Grey Studio Paweł Myszkowski. 143 s. (in Polish)
- Boiarska-Khomenko, A.V. (2018). Instytutalizatsiia osvity doroslykh v Nimechchyni istorychnyi aspekt [The institutionalization of adult education in Germany is a historical aspect]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*. Kyiv, Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. Vyp. 1 (14). s. 103–112. (in Ukrainian)
- Boiarska-Khomenko, A.V. (2019). Rozvytok pytan osvity doroslykh v pedahohichnii dumtsi Avstrii [The development of adult education in the pedagogical thought of Austria]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohichni nauky»*. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka». Vyp. 86. s. 18–21. (in Ukrainian)
- Die Verfassung des Deutschen Reichs [The Constitution of the German Reich]. (Electronic edition). Retrieved from: <https://www.jurion.de/gesetze/wrv/> (in German)
- Dräger, H. (1984). Historiographie und Geschichte der Erwachsenenbildung [Historiography and history of adult education] / *Erwachsenenbildung. Enzyklopädie Erziehungswissenschaft*. Stuttgart. Bd. 11. S. 76-92 (in German)
- Draus, J. & Terlecki, R. (2006). *Historia wychowania. Wiek XIX i XX* [The history of education. 19th and 20th centuries]. Kraków: Wydawnictwo WAM. T 2. s.65–105 (in Polish)
- Feidel-Mertz, H. (1999). Erwachsenenbildung im Nationalsozialismus [Adult Education in National Socialism]. *Handbuch Erwachsenenbildung. Weiterbildung*. Opladen. S. 42–53. (in German)
- Feltsan, I.M. (2017). Istoriia stanovlennia teorii osvity doroslykh u Yevropi [The history of the formation of the theory of adult education in Europe]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota»*. Vypusk 1 (40). s. 299–301 (in Ukrainian)
- Filla, W. (1988). Die Volkshochschule Volksheim im März 1938 [The folk high school Volksheim in March 1938]. *Die Österreichische Volkshochschule. Magazin für Erwachsenenbildung*. Wiena. H. 147, Jg. 39. S. 4–13. (in German)
- Filla, W. (1991). *Volkshochschularbeit in Österreich – Zweite Republik. Eine Spurensuche* [High school work in Austria - Second Republic. A search for traces]. Graz: Leykam. 134 s. (in German)
- Filla, W. (2001). Wissenschaft für Alle – ein Widerspruch? [Science for all - a contradiction?]. Innsbruck: Studienverlag. 152 s. (in German)
- Filla, W. (2009). *Erwachsenenbildung in Europa. Skriptum Deutschland* [Adult education in Europe. Script Germany]. Wien. 70 s. (in German)

- Götze, W. (1932). *Die Begründung der Volksbildung in der Aufklärungsbewegung* [The foundation of popular education in the Enlightenment movement]. Berlin/Leipzig. 44 s. (in German)
- Hinzen, H. (1999). Die Gründung von Volkshochschulen in Deutschland 1919 im Spiegel ihrer Festschriften zum 75-jährigen Bestehen [The founding of folk high school in Germany in 1919 in the mirror of their commemorative publications on the 75th anniversary]. *Erwachsenenbildung in der Zwischenkriegszeit*. Innsbruck-Wien. S. 32. (in German)
- Krabbe, W.R. (1974). *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform. Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode* [Social change through life reform. Structural features of a social reformer movement in Germany of the industrialization epoch]. Göttingen. 224 s. (in German)
- Langewiesche, D. (1982). Die Gewerkschaften und die kulturellen Bemühungen der Arbeiterbewegung in Deutschland und Österreich (1890er bis 1920er Jahre) [The trade unions and the cultural efforts of the labor movement in Germany and Austria (1890s to 1920s)]. *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. Berlin. H. 1. S. 1–17. (in German)
- Makhynia, N.V. (2019). *Tendentsii rozvytku osvity doroslykh u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu* [Trends in the development of adult education in the countries of the European Union]. (Abstract of Doctor's thesis). Cherkasy. 42 s. (in Ukrainian)
- Olbrich, J. (2001). *Geschichte der Erwachsenenbildung in Deutschland* [History of adult education in Germany]. Bonn, 2001. 123 p. (in German)
- Seitter, W. (2007). *Geschichte der Erwachsenenbildung. Eine Einführung* [History of adult education. An introduction]. Bielefeld, 2007. 200 s. (in German)
- Serhieieva, O.S. (2014). *Priorytetni tendentsii rozvytku osvity doroslykh v osvithnii politytsi Yevropeiskoho Soiuzu* [Priority trends in the development of adult education in the educational policy of the European Union]. (Abstract of candidate's thesis. Kyiv. 24 s. (in Ukrainian)
- Tenorth, H.-E. (1998). *Geschichte der Erziehung Einführung in die Grundzüge ihrer neuzeitlichen Entwicklung* [History of Education Introduction to the Fundamentals of Modern Development]. Weinheim/München, 1988. 128 s. (in German)
- Tietgens, H. (1999) Geschichte der Erwachsenenbildung [History of adult education]. *Handbuch Erwachsenenbildung. Weiterbildung*. Opladen. S 25–41. (in German)
- Tippelt, R. (2000) Bildungsprozesse und Lernen im Erwachsenenalter. Soziale Integration und Partizipation durch lebenslanges Lernen [Educational processes and learning in adulthood. Social integration and participation through lifelong learning]. *Bildungsprozesse und Erziehungsverhältnisse im 20. Jahrhundert*. Weinheim : Beltz. (Zeitschrift für Pädagogik, Beiheft; 42). S. 69–90. (in German)
- Vater, S. & Zwieler, P. (2018). Bildung für alle? Wer an Volkshochschulkursen teilnimmt und wer nicht [Education for all? Who participates in adult education courses and who does not]. *Magazin erwachsenenbildung.at. Das Fachmedium für Forschung, Praxis und Diskurs*. Wien, 2018. Ausgabe 34. S. 28–49. (in German)
- Wereszczyński, K. (2006). Kształcenie obywatelskie w polskich szkołach dla dorosłych w latach 1945-2001 [Civic education in Polish schools for adults in the years 1945-2001]. *E-mentor*, 4 (16). S. 32–42. (in Polish)
- Wolf, G. (2011). *Zur Konstruktion des Erwachsenen. Grundlagen einer erwachsenenpädagogischen Lerntheorie* [For the construction of the adult. Basics of an adult education learning theory]. Wiesbaden, 2011. 54 s. (in German)

Інформація про автора:

Боярська-Хоменко Анна Володимирівна:
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1818-3074>; кандидат педагогічних наук,

Information about the author:

Boiarska-Khomenko Anna Volodymyrivna:
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1818-3074>; PhD in Pedagogy, doctoral student of the

докторант кафедри початкової, дошкільної та професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61000
e-mail: annaboyarskahomenko@gmail.com

Department of Preschool, Elementary and Vocational Education of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61000
e-mail: annaboyarskahomenko@gmail.com

Цитуйте цю статтю як: Боярська-Хоменко А.В. Освіта дорослих у країнах Центральної та Східної Європи у першій половині XX століття. Теорія та методика навчання та виховання. 2019. № 46. С. 22–36. DOI: 10.34142/23128046.2019.46.02

Дата надходження статті до редакції: 19.04.2019

Стаття прийнята до друку: 03.05.2019